

De economische actie van de Belgische Staat tijdens de crisis van de jaren 1930*

door Guy VANTHEMSCHE,

Assistent aan de Vrije Universiteit te Brussel.

*

« Au lieu de chercher à se tirer d'affaire par soi-même, on prend, et de plus en plus, la détestable habitude de s'adresser à l'Etat. C'est l'Etat Providence : c'est l'Etat qui se mêle dans tout, régleme tout, qui complique tout : et tout cela avec quel renfort de fonctionnaires, avec quel gaspillage d'argent ! Croit-on sérieusement qu'un pareil régime puisse subsister à la longue, sans amener une situation intenable ? Aussi faut-il en finir : il faut que l'Etat rentre dans son rôle dont il n'aurait jamais dû sortir. Il faudra bien, au surplus, que l'Etat restreigne ses dépenses. Il y sera d'ailleurs bientôt contraint, car il n'est pas possible, à la longue de rétablir toujours l'équilibre budgétaire en recourant à l'emprunt ou à la faillite ».

Dit vlammend rekwisitoor is niet van de hand van een neo-liberaal denker der jaren 1980 : het werd uitgesproken door een vooraanstaand industrieel, Gaston Barbanson, in 1932 (1). Ik citeerde deze tekst niet om op al te simplistische wijze aan te tonen dat het huidige anti-etatistisch discours « niets nieuws onder de zon » is. Evenmin wil ik daardoor het gelimiteerde en absurde karakter onderstrepen van de redenering die Barbanson voerde in 1932, aan de vooravond van een ongekennde expansieperiode van het kapitalisme, die precies gekenmerkt wordt door een uitbreiding en uitdieping van de rol van de Staat. De functie van dit citaat ligt elders. Het wil de aandacht vestigen op een belangrijke problematiek, die reeds decennia lang op divergerende wijzen werd aangevoeld en verklaard : de exacte natuur van de functies van de Staat, de precieze

* Ik dank Prof. G. Kurgan - Van Hentenryk voor enkele kritische opmerkingen (geïntegreerd in nota's 15, 16, 48 en 73). Uiteraard ben ik alléén verantwoordelijk voor de hier geleverde interpretaties.

(1) G. BARBANSON, *Considérations sur la crise*, Bruxelles, 1932, p. 26.

inschakeling ervan in de kapitalistische economie. Het volstaat echter niet het vermeende bestaan van een « *laisser-faire* » kapitalisme, gekenmerkt door de totale afwezigheid van de Staat op het economisch toneel, als irrelevant van de tafel te vegen en op veralgemenende wijze te proclameren dat de Staat *steeds* een rol heeft vervuld in de werking van de kapitalistische economie. Suzanne de Brunhoff onderstreepte terecht (2) dat andere vragen belangrijker en relevanter zijn: welke is de precieze *functionaliteit* van die staatsactie in iedere periode van het kapitalisme? Door welke maatschappelijke dynamiek kan men de *wijzigingen* in die functionaliteit verklaren?

In het kader van deze korte studie kan op die ambitieuze vraagstelling uiteraard niet worden ingegaan. Het opzet van dit artikel is veel bescheidener, maar zal steeds trachten die algemene problematiek voor ogen te houden: het wil enkele modaliteiten schetsen van de economische staatsactie in België tijdens de crisisjaren 1930. Welke rol speelde de Belgische Staat temidden van die catastrofale situatie? Kan men wijzigingen vaststellen in het gedrag van de Staat op economisch gebied? Welke maatschappelijke krachten zijn hiervoor verantwoordelijk? Ingaan op die beperkte problematiek is echter ook reeds een gewaagd opzet. Het gebrek aan theoretisch houvast (3), zowel als het geringe aantal concrete voorstudies over de Belgische evolutie, zijn daarvoor verantwoordelijk. We kunnen hier dus hoogstens enkele hoofdlijnen aanduiden (waarbij tal van andere aspecten opzettelijk onderbelicht blijven), enkele problemen signaleren, enkele hypothesen naar voren brengen. Verre van een « balans » te kunnen zijn, is deze tekst dus hooguit een voorlopige verkenning, die op tal van veronderstellingen is gebaseerd. Ook de referenties, gegeven in de voetnoten, zijn exemplatief en uiteraard niet exhaustief bedoeld.

« *Laissons venir la crise ; nous verrons alors ce qu'elle donnera* ».

Deze woorden, uitgesproken door de minister van Nijverheid en Arbeid Heyman tijdens de kabinetsraad van 17 maart 1930 (4), zijn niet zomaar bestemd voor een ministeriële « *bêtisier* ». Ze zijn integendeel de

(2) S. de BRUNHOFF, *Etat et capital. Recherches sur la politique économique*, Paris, Maspero, 1982, pp. 3-4 en 52-54. Ook I. CASSIERS, *L'entre-deux-guerres : quelques notes sur la régulation du capitalisme et le rôle de l'Etat*, in *Contradictions*, 1980, nrs. 23-24, p. 173, n. 1 merkte dit terecht op.

(3) Zie bv. de uiteenlopende interpretaties die bestaan binnen het marxistisch denken, waarvan een kort overzicht in J. HOLLOWAY en S. PICCIOTO, eds., *State and Capital. A marxist debate*, London, Edw. Arnold, 1978, pp. 1-34.

(4) « Conseil de Cabinet. PV n° 16 du 17 mars 1930 » (Privé-papieren Helbig de Balzac, Brussel). Heyman sprak die woorden uit i.v.m. de problematiek der sociale uitgaven, maar ze zijn toepasselijk op heel de economische politiek.

diepe uitdrukking van het opzet en de mogelijkheden van de toenmalige economische politiek van de Staat. Ze wijzen, eerst en vooral, in concreto, op de beperkingen die aan de actie van de Staat werden opgelegd door de toenmalige overheidsinfrastructuur. De afwezigheid van een geconcentreerde en globaliserende « economische politiek » stond in nauwe wisselwerking met de zwakte en de ondoelmatigheid van het overheidsapparaat, dat tal van lacunes vertoonde. Het ministerie van Nijverheid en Arbeid was een klein, onderbemand en weinig functioneel departement, dat een amalgaam was van afzonderlijke diensten met uiteenlopende bevoegdheden op economisch en sociaal gebied (5). Er bestond geen coördinatie met de andere departementen die eveneens een (potentiële) economische impact hadden (Buitenlandse Zaken, voor de handelspolitiek ; Openbare Werken ; Landbouw). Ze volgden allen een specifieke en soms onderling tegenstrijdige dynamiek. Op het gebied van de perceptie en « diagnose » van het economisch gebeuren stonden de zaken er, zo mogelijk, nog slechter voor. Bruikbare statistieken voor tal van essentiële economische en sociale grootheden ontbraken totaal. De evolutie van de lonen, de produktie, de produktiecapaciteiten, de werkloosheid, de binnenlandse handel, enz., konden slechts op onvolledige of impressionistische wijze gevolgd worden. Een voorbeeld dat aan het karikaturale grenst : de regering, die zich ca. eind 1930 vragen stelde over de impact van de ontluikende crisis op de binnenlandse handel, kreeg als antwoord van de studiedienst van de Nationale Bank : « Beaucoup croient actuellement qu'il *doit* [sic] y avoir réduction des ventes à la consommation parce que le pouvoir d'achat de la population a *dû* [sic] baisser à raison de diverses circonstances » (6).

Onder druk van de crisis zou die toestand zich stilaan wijzigen. De leidende economische- en handelskringen drongen aan op de uitbreiding van het staatsapparaat, o.a. door de oprichting van een apart ministerie van « Nationale Economie ». In 1934 zou dit effectief vorm krijgen als « Ministerie van Economische Zaken » (7). Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was dit departement echter nog weinig betekenisvol.

(5) Echte wetenschappelijke studies van de specifieke dynamiek en functies van het staatsapparaat bestaan nog niet, buiten een eerste aanzet door F. PEEMANS, *L'évolution du rôle social de l'Etat belge. Le Ministère Belge de l'Industrie et du Travail 1895-1940*, Bruxelles (1983), 163 p.

(6) « Conseil Economique. IIIe section. Document n° 2 - Bref examen des conditions actuelles du commerce intérieur » door J.J. Vincent van de NBB [Algemeen Rijksarchief (ARA) ; Papieren-Jaspar, nr. 104]. De auteur wilde die veronderstelling nuanceren door een eveneens zeer impressionistische methode.

(7) O.a. gevraagd door het « Comité Restreint du Comité National du Commerce Extérieur », waarin vooraanstaande figuren uit handels- en industriële wereld zetelden. Cf M. SUTENS, *Histoire de la politique commerciale de la Belgique depuis 1830*, Bruxelles, 1955, p. 262.

Het stond nog ver van het overkoepelend en machtig « groot ministerie » dat gewenst werd (8). Ook de coördinatie van de verschillende overheidsdiensten maakte een geringe vooruitgang. Een eerste poging in die zin was de oprichting van de « Office de Redressement Economique » (OREC - 1935). Ontstaan onder impuls van de socialistische minister H. De Man, die een efficiënte en « geplande » aanpak van het economisch beleid nastreefde, werd dit organisme van bij zijn begin echter vleugellam gemaakt om politieke redenen (9). Toen de OREC in 1938 volledig was uitgeschakeld, werd de taak van coördinatie van de economische politiek toevertrouwd aan een « Ministerieel Comité voor Economische Coördinatie » (K.B. van 26 augustus 1938) (10). Maar de resultaten van zijn actie bleven onder alle verwachtingen, zodat in 1939-1940 het jonge parlementslid G. Eyskens een zeer negatieve balans moest opmaken van de uitbouw van het economisch overheidsapparaat (11).

Die gebrekkigheid van het staatsapparaat is natuurlijk geen losstaand fenomeen. De wortels ervan liggen in het bredere opzet van de economische actie van de Staat en in haar determinanten. En ook in dit opzicht zijn de zopas geciteerde woorden van Heyman een goede uitdrukking van de bestaande situatie. De functie van de overheid bestond erin *ex post* de negatieve effecten te verhelpen die de Belgische economie waren opgelegd door de « externe », mondiale ontwikkelingen. Twee richtlijnen kregen hierbij een absolute en exclusieve aandacht: de muntstabiliteit en het begrotingsevenwicht. Beide factoren zijn niet te begrijpen zonder verwijzing naar de specifieke structuur van het toenmalige Belgische kapitalisme.

De Belgische economische bloei was vnl. gebaseerd op de grote traditionele en sterk geconcentreerde sectoren van steenkoolmijnen, staal, textiel en glas, waar de fabricage van half-afgewerkte produkten domineerde. Ze steunden van oudsher op de realisatie op de buitenlandse markten en hadden hun expansie aan de export te danken. In 1931 nam België 3,4 % van de totale werelduitvoer voor zijn rekening en kwam zo op de vijfde plaats in belangrijkheid, na de economische reuzen Groot-Brittannië, de V.S., Duitsland en Frankrijk, die respectievelijk

(8) Zie bv. *Parlementaire Handelingen Kamer*, 1938-1939, 24 januari 1939, p. 490 en 23 februari 1939, p. 643.

(9) G. VANTHEMSCHÉ, De mislukking van een vernieuwde economische politiek in België vóór WO II: de OREC van 1935 tot 1938, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nrs. 2-3, pp. 339-389.

(10) Dossier met zekere notulen hiervan in ARA; Papieren M.L. Gérard, nr. 97.

(11) Rapport begroting Ministerie Economische Zaken voor 1940 door G. Eyskens in *Parl. Doc. Kamer*, 1939-1940, nr. 60, herdrukt in G. EYSKENS, *Economische theorie en economische politiek. Geschriften 1929-1956*, Leuven, 1966, vol. 1, pp. 236-239.

9,36 %, 12,57 %, 12,08 % en 6,30 % van de werelduitvoer vertegenwoordigden (12). Eén van de fundamentele kenmerken van de crisis der jaren 1930 is precies de ineenstorting van de internationale handel (13): in die context was en blééf de strijd om het behoud van de positie van de Belgische industrie op de wereldmarkten hét prioritaire doel. Dit verklaart meteen waarom halsstarrig werd vastgehouden aan een stelsel van stabiele munten, gebaseerd op de goud(wissel)standaard. Monetaire manipulaties konden slechts leiden naar een chaotisch en bandeloos systeem van economische betrekkingen (14), waardoor de levensbron van de Belgische economische vitaliteit steeds meer bedreigd zou worden. De devaluatie van de eigen munt, de Belgische frank, zou slechts tijdelijke en voorbijgaande effecten hebben en zou uiteindelijk slechts één resultaat meebrengen: het chaotische verloop van de wereldeconomie zou nog aangewakkerd worden en de penetratiekansen van de Belgische nijverheden in het buitenland zouden er des te kleiner door worden. Bij behoud van de muntpariteit stond bijgevolg slechts één weg open om de plaats van de Belgische industrie in de wereld veilig te stellen: het drukken van de eigen produktiekosten, door inkrimping van de loonkosten en door een algemeen deflatiepolitiek (15).

Dit zijn de kernelementen van de visie ontwikkeld door de leidende nijverheidssectoren: het zijn precies deze die bepalend zouden worden voor de strategie van de Belgische overheid in de crisis. Belangrijk is immers het feit dat die gedachtenstructuur op tamelijk directe en « ongemediateerde » wijze werden overgebracht van de grootindustrie, die ze genereerde, naar de decisionele instanties op het politieke vlak, die ze vertolkte in staatsactie. De traditionele grootindustrie had sterke patronale organisaties op regionaal en sectorieel vlak uitgebouwd; ze maakten het zwaartepunt uit van het overkoepelende « Comité Central Industriel » (CCI), dat op zijn beurt steeds op welwillende wijze gehoor vond bij de regering. Diezelfde grootindustrie, praktisch volledig beheerst door enkele

(12) *Annuaire Statistique de la SDN 1932-1933*, Genève, 1933, p. 169.

(13) Onlangs nog beklemtoond in de (overigens zeer betwistbare) recente synthese van het probleem: C. SAINT-ETIENNE, *The Great Depression 1929-1938. Lessons for the 1980's*, Stanford, Hoover Institution Press, 1984, *passim*.

(14) Deze opvattingen komen bv. naar voren in de analyse van G. COOMANS, *Perceptions et théorisations de la crise dans les milieux d'affaires en Belgique (1930-1936)*, ULB, ongepubliceerde doctoraatsverhandeling, 1984, p. 289.

(15) Deze hypothetische reconstructie heeft uiteraard slechts betrekking op de Belgische toestand: verschillende industriële structuren kunnen tot een gelijkaardig beleid gevoerd hebben, net zoals identieke structuren een andere politiek konden genereren. Een grondig begrip van de deflatiepolitiek in Europa moet uiteraard rekening houden met de verschillende nationale varianten ervan en hun specifieke ontstaansredenen.

machtige gemengde banken (16), vond via de financiële aristocratie trouwens een ander kanaal van penetratie op het politieke vlak : ononderbroken informele contacten en vaak zelfs « personele unies » (leiders van grote financiële instellingen waren vaak ook prominente politici) waren efficiënte doorgeefkanalen. De regering « informeerde » zich overigens vaak via diverse (al dan niet tijdelijke) consultatieve commissies (17) waarin topfiguren van de patronale organisaties en de gemengde banken zetelden naast « onzijdige specialisten » en hoge ambtenaren. De eersten speelden daarin een toonaangevende rol, door de praktisch volledige afwezigheid van vakbondsvertegenwoordigers. De raadpleging van de syndicaten door de regering was toen zo goed als onbestaande, zeker voor economische aangelegenheden. Voor sociale problemen was dit minder het geval. Zo werd de agenda van de economische overheidsbeleidspolitiek op unilaterale wijze bepaald. Door de voortdurende wisselwerking tussen de overheid en de grootindustrie ontstond een merkwaardige « identité de vue » tussen beide, die steunde op eenzelfde basisfilosofie.

Onderzoeken we immers kort hoe de overheid in concreto optrad. Eén element springt onmiddellijk in het oog. Bij de politieke klasse was de onaantastbaarheid van de muntpariteit tot een dogma geworden, de enige en ware poolster waarop het schip van de Staat zich moest richten. Zelden bestond zo'n sterke consensus als die rond het behoud van de goudstandaard en het geloof in de stevigheid van de Belgische munt (die louter monetair-technisch inderdaad zeer sterk stond). Die stevige positie van de BF werd zelfs als één der weinige lichtende en hoopvolle elementen in de crisis beschouwd (18). De devaluatie van de Belgische munt werd bijgevolg met klem verworpen door de politici. Dit zou de chaos van de wereld economie enkel doen toenemen ; het voordeel ervan zou snel uitgewist worden door de weerwraakmaatregelen van onze concurrenten ; bovendien zou de invoer van de onontbeerlijke primaire goederen de produktiekosten van onze uitvoerende nijverheden onnodig

(16) Zelfs indien er een zekere graad van autonomie (of zelfs van rivaliteit) van zekere grote industriële bedrijven bestond t.o.v. het financieelkapitaal, hoeft die factor de fundamentele eensgezindheid niet aangetast te hebben die beide elementen ontwikkelden tegenover de grote economische beleidsbeginselen.

(17) Bv. de « *Conseil Economique* » (1930-1931) : cf F. BAUDHUIN, *Histoire économique de la Belgique 1914-1939*, Bruxelles, 1946, vol. 1, pp. 295-297 (notulen en documenten in ARA, Papieren-Jaspar nr. 104) ; de « *Commission Economique* » (1934) (notulen in Papieren Helbig de Balzac) ; het « *Comité National du Commerce Extérieur* » (permanent) : dossiers in Archief Ministerie Buitenlandse Zaken ; enz.

(18) Voor de monetaire problematiek beschikken we over twee grondige basiswerken : V. JANSSENS, *De Belgische Frank. Anderhalve eeuw monetaire geschiedenis*, Brussel, 1976 en H. VAN DER WEE en K. TAVERNIER, *De Nationale Bank van België en het monetaire gebeuren tussen de twee wereldoorlogen*, Brussel, 1975.

verzwaren. Kortom, de devaluatie was een ernstige hypotheek op de uitvoermogelijkheden van onze grootindustrie. Premier Theunis gaf in 1935 die opvattingen zeer goed weer: devalueren is « se couper une jambe pour mieux marcher. (...) Il est certain que pendant quelques temps il y aurait cette euphorie, cet optimisme que ressent l'homme qui prend la morphine. (...) On ferait des bénéfices... sur le papier! ». Daarna echter zou de devaluatie een « véritable perte de substance » zijn (19).

De vrijwaring van de mogelijkheden tot ongehinderde doordringing van de Belgische grootindustrie op de buitenlandse markten was dus het hoofddoel van dit standvastige behoud van de muntpariteit. De verdediging van een zo ruim mogelijke vrijhandel was daar uiteraard het logische complement van. Ondanks het opkomende protectionistische getij in de rest van de wereld, bezwoer de liberale economist Georges De Leener de Belgische autoriteiten de traditionele vrijhandel van ons land niet in vraag te stellen. « La plus grande liberté commerciale dans toutes les importations en Belgique est la plus solide garantie du succès de nos exportations (...). C'est par notre propre liberté commerciale que nous résisterons à leurs pratiques protectionnistes; c'est par la faute de notre propre protectionnisme, au contraire, que nous succomberions » (20). De druk van de crisis werd echter zeer hevig op sommige sectoren, zodat de Belgische overheid geleidelijk aan toch overging tot het instellen van protectionistische barrières, via invoerrechten en contingenteringen (21). De verhouding van de douanerechten op de totale waarde van de ingevoerde goederen evolueerde als volgt: 1925: 3,2 % - 1930: 4,3 % - 1931: 4,7 % - 1932: 9,6 % - 1933 (jan. - juli): 9,1 % (22). De druk van de agrarische belangen was één der belangrijke factoren in de overgang naar het protectionisme. Dit werd natuurlijk zeer slecht ontvangen in de industriële kringen, die hierin een bedreiging zagen voor hun loon- en produktiekosten (23). Naast dit agrarisch protectionisme werden, naargelang van de noodzaak, echter ook bedreigde nijverheidstakken beschermd (textiel, automobieliindustrie, steenkoolmijnen, ...). Boven-

(19) *Parlementaire Handelingen Kamer*, 1934-1935, 31 januari 1935, p. 285. Merken we op dat het betokkelen van de anti-devaluationistische snaar ook het politieke voordeel had unaniemitsverwekkend te zijn: ook de socialistische en middenstandsvertegenwoordigers waren ten eerste gehecht aan de verdediging van de « frank van de kleine man ».

(20) G. DE LEENER, *La liberté commerciale dans la politique économique de la Belgique*, in *Bulletin d'information et de documentation de la Banque Nationale de Belgique* (*Bull. BNB*), 25 sept. 1931, VI-2, nr. 7, p. 242.

(21) M. SUETENS, *op. cit.*, pp. 262-260.

(22) G. DE LEENER, *Le bilan de dix années de politique douanière en Belgique*, in *Bull. BNB*, 10 november 1933, VIII-2, nr. 9, p. 234.

(23) Zie o.a. « PV n° 3 du Conseil économique », 18 décembre 1930 (ARA, Papieren Jaspas, nr. 104).

dien speelden ook fiscale redenen mee in de instelling van hogere invoerrechten (24).

Hoewel een vergelijkende studie zich hier natuurlijk opdringt, kan men echter toch stellen dat België relatief gezien, een zeer *gematigd* protectionisme heeft toegepast. Verscheidene observatoren (25), waaronder ook Georges De Leener zelf, bevestigden dit: « La Belgique est restée, à tout prendre, encore bien loin des pratiques du protectionnisme le plus excessif tel qu'il sévit presque partout ailleurs. La modification de sa politique douanière est l'une des causes de la situation relativement privilégiée de son économie » (26). De punctuele protectionistische stappen die werden gezet, waren nooit het gevolg van een doctrine van autarkische opsluiting, zoals wel het geval was in verscheidene machtsblokken. Zo'n oplossing was structureel ondenkbaar voor een kleine, open economie als de Belgische. Integendeel bleven de leidende industriële kringen de vrijhandelsideologie belijden (27). Het is trouwens geen toeval dat België in de loop van de jaren 1930 steeds een actieve spil is geweest in de totstandkoming van grote internationale economische samenwerkingsakkoorden (Conventie van Oslo 1930; Conventie van Ouchy 1932; « Goudblok » 1933) (28): een traditie die na de Tweede Wereldoorlog met brio zou verder gezet worden.

In de configuratie goudstandaard-vrijhandel was een derde element essentieel: daling der interne produktiekosten. Indien beide eerste elementen de *voorwaarden* schiepen voor de aanwezigheid van de Belgische industrie in het buitenland, kon dit slechts effectief *gerealiseerd* worden door competitieve prijzen aan te bieden. België, « land der lage lonen » (29), had in dit opzicht een mooie traditie achter de rug. In die algemene context van daling der lonen, levens- en produktiekosten had de overheid een belangrijke rol te spelen door de begroting in evenwicht te houden en aan strikte deflatie te onderwerpen. Om succesvol te zijn, moest de deflatie op *alle* niveaus worden doorgevoerd en mochten geen « achterblijvende » elementen de algemene dalende trend tegenhouden.

(24) F. BAUDHUIN, *Histoire écon., op. cit.*, vol. 1, p. 316.

(25) Bv. H. VAN DER VALK, *Economische politiek in België in de depressie*, Haarlem, 1935, p. 59. M. SUETENS, *La politique commerciale de la Belgique*, in *Bull. BNB*, augustus 1938, XIII-2, nr. 2, p. 94.

(26) G. DE LEENER, *Le bilan...*, *art. cit.*, p. 288.

(27) Bv « PV de la première séance du Comité restreint du commerce extérieur », 27 september 1983 (Archief Ministerie Buitenlandse Zaken, Brussel, 2627bis).

(28) Cf resp. M. SUETENS, *Histoire de la politique commerciale... op. cit.*, pp. 228 en 238; V. JANSSENS, *Le franc belge*, pp. 243-247; H. VAN DER WEE, *La BNB*, p. 258.

(29) P. SCHOLLIERS, *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het interbellum*, Brussel, Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis van de VUB, 1985, pp. 266-267.

Begrotingsdeficits gingen bovendien in tegen de orthodoxe, « gezonde » politiek van openbare financiën en zouden leiden tot « roofofbouw » van de overheid op de kapitaalmarkt, die in de eerste plaats moest dienen om de privé-industrie op goedkope wijze te financieren.

De openbare financiën, strategische variabele in de economische strijd, gingen inderdaad het zorgenkind worden van de opeenvolgende regeringen der jaren 1930.

Begrotingsresultaten 1930-1935 (in milj. BF) : globale begroting (30)

	Ontvangsten	Uitgaven	Saldo	Saldo Incl. leningsopbrengsten
1930	11.136	13.857	— 2.721	— 2.132
1931	9.798	12.078	— 2.280	— 997
1932	9.025	11.653	— 2.628	— 1.183
1933	10.437	11.187	— 750*	+ 721
1934	9.949	11.272	— 1.323	— 611
1935	14.292	13.568	+ 724	+ 1.530

* De gewone begroting sloot toen met een boni van 720 miljoen.

Gapende budgettaire deficits openden zich onder de voeten van de opeenvolgende regeringen. In de eerste plaats omdat de om zich heen grijpende crisis de fiscale ontvangsten ondermijnde. Bijvoorbeeld: op twee jaar tijd (1930-1932) viel de opbrengst van de directe belasting van 2,8 op 2,3 miljard. Aan de andere kant hadden de uitgaven de tendens om te stagneren of zelfs sterk te stijgen, zoals in het geval van de werkloosheidsuitgaven, die op dezelfde tijdspanne van 38 tot 748 miljoen sprongen, of van de pensioenen die van 1.741 tot 2.809 miljoen stegen. De eerste jaren van het crisis-decennium worden gekenmerkt door een belangrijke verzwaring van de fiscaliteit. Vanaf 1933 werd bv. een « tijdelijke » Nationale Crisisbelasting geheven, die echter verscheidene jaren na elkaar verlengd werd. Aan de zijde van de uitgaven trad de regering eveneens zeer drastisch op. Het ging hier niet alleen om een « logische » aanpassing van de uitgaven van de Staat aan het dalende prijspeil (de wedden van de ambtenaren werden bv. verschillende malen verminderd) (31); het kwam er ook en vooral op aan diepgaande ingrepen te doen, i.h.b. in de sociale uitgaven. Werkloosheidsvergoedingen en pensioenen werden niet alleen qua bedrag, maar ook qua toekennings-

(30) S. VANDENDRIESSCHE, Evolutie van de Belgische centrale overheidsuitgaven sinds 1919, in *Documentatieblad van het Ministerie van Financiën*, december 1977, p. 188. Zie ook het themanummer « Les finances publiques et la conjoncture en Belgique » in *Revue Economique Internationale*, mei 1939 en hoofdstuk in *Histoire des Finances Publiques en Belgique*, Bruxelles, Bruylant, 1950, vol. 1, p. 35 e.v.

(31) P. SCHOLLIERS, *Loonindexering... op. cit.*, p. 189.

voorwaarden grondig herzien en naar beneden gehaald. In dit opzicht was de gebruikte regeertechniek van kapitaal belang. Vanaf eind 1932 tot midden 1936 (en opnieuw in 1939) werd praktisch heel het sociaal-economisch beleid van de overheid uitgevoerd in het kader van de « bijzondere machten ». Hierdoor kon de regering op tal van terreinen (die in de loop van de jaren steeds breder werden) haar politiek realiseren zonder naar het parlement te refereren. Naast de « technische » voordelen die traditioneel worden aangevoerd (snelheid, coherentie, ...) had dit systeem een duidelijk *politieke* rol. De katholiek-liberale coalities met conservatieve tint, die van 1930 tot 1935 het regeringsroer in handen hadden, stonden immers voor een moeilijk dilemma. Enerzijds had men, arithmetisch gezien, de stemmen van de christen-democraten nodig om de regeringsmeerderheid te vormen; anderzijds wilde men eventuele belemmeringen aan de bezuinigingspolitiek en de deflatie zo beperkt mogelijk houden. De « bijzondere machten » leenden zich goed tot de oplossing van dit dilemma door de christen-democratische leiders voor vlijmscherpe keuzen te stellen en mogelijke parlementaire « défaillances » te vermijden. Zo kon de deflatiepolitiek inderdaad op drastische wijze worden doorgezet in de eerste helft van het crisiscennium.

Op dit punt van de uiteenzetting gekomen, kunnen we beter de betekenis begrijpen van Barbansons uitspraak die we aanhaalden in het begin. De « overdreven aanwezigheid » van de Staat i.h.b. zijn « budgettaire hypertrofie » werden aangevallen omdat het grootpatronaat één hoofdbekommernis had: herstel of behoud van het concurrentievermogen d.m.v. eenvoudige, « arithmetische » kostendaling. Op verschillende wijzen stond de niet-daling van de overheidsuitgaven dit doel in de weg: de transportkosten, belangrijke factor in de kostprijs van de nijverheid, konden slechts verminderd worden door een aanzienlijke sanering van de overheidsspoorwegen (i.h.b. een reductie van de lonen van het spoorwegpersoneel) (32); de lasten van de jonge sociale voorzorg onlangs opgelegd aan de werkgevers (pensioenen en kinderbijslag (33), niveau van de werkloosheidsvergoedingen t.o.v. de gangbare lonen) werden eveneens ervaren als obstakels in de lange weg naar internationaal competitieve prijzen; de fiscale lasten op de bedrijven werden uiteraard in dezelfde zin aangevoeld; enz... In dit opzicht gaven de resultaten van de politiek van openbare financiën zeker geen voldoening. Een inkrimping van de « train de vie » van de Staat zou fiscale ontlastingen voor de industrie hebben meegebracht; het wegsmelten van de ontvangsten van de schatkist had

(32) « Commission économique, Réunions du 13 avril 1934 et du 19 avril 1934 », p. 6 en p. 5 (Papieren Helbig de Balzac).

(33) A. JULIN, *Enquête sur les charges sociales de l'industrie*, Bruxelles, 1933.

echter het tegengestelde effect gehad en had geleid tot een « *verzwaring* » van de fiscale last. De slogan van de economische milieus luidde toen : « *Dégrever ou crever !* » — in 1934 werd aan die roep effectief gehoor gegeven door het fiscale roer ietwat om te gooien en zekere belastingsverlagingen in te voeren (34).

Er was dus « *teveel Staat* » omdat *bepaalde* elementen van zijn « *overdreven* » (fiscale en para-fiscale) aanwezigheid de dynamiek van de kapitaalsaccumulatie niet bijstonden of zelfs hinderden. Dit geeft echter slechts één aspect weer van de verhouding Staat - economie in de jaren 1930.

De groeiende aanwezigheid van de Staat in de jaren 1930.

Op sommige vlakken moest de Staat zich dus wat « *discreter* » opstellen ; op andere vlakken kon de privé-sector een groeiende aanwezigheid van de Staat echter niet missen. De duur en de omvang van de crisis waren niet zonder pijnlijke effecten gebleven, zelfs voor de meest vitale en cruciale sectoren van onze economie. Tengevolge hiervan zien we een heel andere attitude tegenover de Staat ontwikkelen (35). Citeren we enkele belangrijke voorbeelden. De Belgische reders, die reeds jaren om steun vroegen, sloegen nu ware hulpkreten aan het adres van de overheid — en waren niet tevreden met een eerste vorm van financiële steun toegekend door de begroting van 1934 (36). De leidende industriële- en handelsgroeperingen voelden de noodzaak om de staatsinterventie bij de kredietverzekering voor de uitvoerhandel (delcredere) gevoelig op te voeren. Dit gebeurde inderdaad in twee opeenvolgende stappen (wet van 2 augustus 1932 en KB van 10 januari 1935) ; het staatsapparaat werd uitgebreid door de oprichting van de Nationale Delcredere-dienst in 1935 (37). In de nijverheidssector kwamen grote bedrijven als Ougrée-Marihaye, Cimenteries et Briqueteries Réunion, Usines Métallurgiques du Hainaut, enz. in grote moeilijkheden, maar werden geholpen

(34) S. VANDENDRIESSCHE, *Evolutie...*, art. cit., pp. 193-194 ; F. LOECKX, *L'évolution de l'impôt sur les revenus en Belgique*, *Revue économique internationale*, februari 1937, pp. 21-22.

(35) G. COOMANS, *Perception... op. cit.*, pp. 310-334 legt terecht de nadruk op die duale attitude.

(36) Union des Armateurs belges, *La marine marchande belge et l'intervention gouvernementale*, Anvers, 1932, 1933 en 1934.

(37) L. CHARELS, *De kredietverzekering bij de uitvoerhandel in België*, Brussel - Antwerpen, Standaard, 1936, 226 p. en V. LEJEUNE, *Les opérations d'exportation et la garantie de bonne fin du gouvernement en Belgique*, in *Revue économique internationale*, november 1937, pp. 311-328.

of gered door verschillende overheidstussenkomsten (38). De crisiskredietverleningen van de overheid zijn een fundamenteel kenmerk van de jaren 1930 en zijn des te belangrijker daar ze raakten tot in het hart van het Belgische economische stelsel: de banksector. De socialistische Bank van de Arbeid en de katholieke Middenkredietkas van de Boerenbond — Algemene Bankvereniging gingen over kop; onder staatshoede werden de essentiële belangen gered en de reorganisatie doorgevoerd (39). Zelfs de tweede bank van het land, de Banque de Bruxelles, moest op een kritiek moment beroep doen op de helpende hand van de Staat.

Deze feiten zijn revelerend voor een veel diepere kredietcrisis die België in die jaren teisterde (40). Door de enorme problemen die vele bedrijven meemaakten, geraakten ook de grote gemengde banken, die belangrijke industriële participaties hadden, in moeilijkheden. Omvangrijke « bevroren kredieten » beperkten hun bewegingsruimte en plaatsten hen in een moeilijk parket. Daardoor waren ze niet meer in staat hun normale kredietverleningsfunctie, levensbron van de Belgische economie, naar behoren te vervullen. Ook op dit vlak ging de Staat dus een belangrijke actieve rol spelen. In 1933, 1934 en 1935 werden verschillende mechanismen ingesteld waarbij de Staat aan kredietverruiming deed om de stokkende motor van de Belgische economie te « oliën », daar deze functie niet meer optimaal door de privé-sector werd volbracht (41). Een belangrijke conclusie dringt zich op: zonder die grotere, actieve aanwezigheid van de Staat, zou de Belgische economie zware letsels hebben opgelopen.

(38) Deze en tal van andere voorbeelden in het rapport van de parlementaire *Commission d'enquête sur les interventions de crises et les collusions entre la politique et les finances. Rapport général et annexes*, Bruxelles, Moniteur Belge, 1937, 103 p. Voor Ougrée-Marihaye zie ook E. BUSSIÈRE, *La sidérurgie belge durant l'entre-deux-guerres: le cas d'Ougrée-Marihaye*, in *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 1984, XV, nrs. 3-4, p. 345 e.v.

(39) Voor de Bank van de Arbeid wordt een gedetailleerde studie in het vooruitzicht gesteld onder auspiciën van de spaarbank CODEP; voor de katholieke instelling beschikken we reeds over de grondige analyse van H. VAN DER WEE en M. VERBREYT, *Mensen maken geschiedenis. De Kredietbank en de economische opgang van Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1985, pp. 61-115. Zie ook H. SCHOETERS, *Les interventions de crises et les collusions politico-financières en Belgique entre 1930 et 1940*, in *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 1976, VII, nr. 3-4, pp. 426-443.

(40) Zie hierover, naast V. JANSSENS, *Le FB, op. cit.*, pp. 240-243 en H. VAN DER WEE, *La BNB*, p. 253 e.v.; ook G. VANTHEMSCHE, *De politieke en economische context van de Belgische bankwetgevingen van 1934 en 1935*, in *Revue de la Banque - Bank- en Financien*, september 1980, cahier 8-9, p. 31 e.v. en IDEM, *L'élaboration de l'Arrêté Royal sur le contrôle bancaire*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1980, X, nr. 3, p. 390 e.v.

(41) Wet van 14 april 1933: oprichting van het zgn. ANIC-comité; KB van 22 augustus 1934 waarbij via de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid (NMKN) 2 miljard krediet ter beschikking wordt gesteld van de economie. Zie o.a. F. BAUDHUIN, *Histoire économique*, vol. 1, p. 303 e.v.; zie ook de lijst in *Commission d'enquête sur les interventions...*, p. 3 e.v. Belangrijke dossiers over de operaties van het ANIC-comité in Archief Ministerie van Financiën, Brussel (ongeklasseerd).

We zijn hier op een zeer belangrijk punt gekomen. De functie die de Staat hier vervulde was in feite geen nieuwigheid. Reeds in de XIXe eeuw, i.h.b. tijdens de crisis van 1848, was de Staat bijgesprongen om bepaalde strategische pijlers van de kapitalistische economie van de ondergang te redden. Belangrijk is echter dat sinds het midden van de XIXe eeuw de structuur van het kapitalisme zelf grondig was veranderd. Het concurrentiële kapitalisme had sinds de periode rond de eeuwwisseling plaats gemaakt voor een systeem dat veel sterkere monopolistische kenmerken vertoonde (omvang der bedrijven, penetratie van het bankkapitaal in de industrie, fusies, kartels). Door dit « monopolistisch » karakter van de Belgische economie werd de rol die de Staat speelde als reddingsboei voor belangrijke falende sectoren, dus dwingender, uitgebreider en zelfs permanent. Die rol kreeg overigens des te meer belang daar het type van gevoerde staatsactie, in tegenspraak kwam met het nieuwe structurele karakter van de economie. De klassieke staatsactie, zoals we die hierboven schetsten (de Staat moest zorgen voor behoud van goudstandaard en vrijhandel, gekoppeld aan een algemene deflatiepolitiek, ook op budgettair vlak) was fundamenteel afgestemd op een *concurrentiële* kapitalistische structuur. Alle factoren samen zorgden voor een contractie van de gehypertrofieerde economische activiteit: een grote uitzuivering van alle « ongezonde » delen, een « assainissement par le bas » zouden een endo-geen en spontaan herstel mogelijk maken. Door de hevigheid van de wereldcrisis, ging de langdurige toepassing van dit klassieke mechanisme echter leiden tot een « assainissement par le bas » die zelfs de meest vitale onderdelen van onze economie zou wegmaaien.

Dit wordt bijzonder duidelijk als we opnieuw verwijzen naar het sleutelelement van de Belgische economie: de sterke vervlechting tussen banken en industrie. Aan de traditionele uitzuiveringspolitiek waren bepaalde grenzen die men niet kon overschrijden zonder de leefbaarheid van de banken in gevaar te brengen. De deflatoire contractie kwam in tegenspraak met de sleutelrol die het bankkapitaal speelde in de monopolistische structuur van de Belgische economie. Dit verklaart precies het tegenstrijdige en paradoxale karakter van de overheidspolitiek zoals die in concreto gevoerd werd en zoals H. Van der Wee opmerkte (42); in theorie moest een goed gevoerde deflatiepolitiek een kredietcontractie nastreven, terwijl de Staat hier integendeel een politiek van kredietverruiming voerde. Parallel hiermee streefde de regering een belangrijke verlaging na van de interestvoeten, om de financiële lasten van de industrie te verlichten, maar dit streven stootte op de geblokkeerde situatie van de banken zelf, die zich zulks niet konden veroorloven. Een

(42) H. VAN DER WEE, *La BNB*, pp. 255-256, 260-261 en 268.

ander paradoxaal element ligt in het gekartelliseerd karakter van de Belgische economie. In de strijd voor de buitenlandse afzetmarkten en uit vrees voor een algemene « uitzuivering » van de produktieve infrastructuur, zochten grootindustrie en financiekkapitaal hun heil in het afsluiten van talrijke binnen- en buitenlandse kartelakkoorden. Ze zetten de overheid er zelfs toe aan de nochtans heilige regels van de vrije concurrentie met voeten te treden door weerbarstige privé-producenten te overreden of zelfs te dwingen (K.B. van 31 januari 1935) tot die kartels toe te treden (43). De aanwakking van de kartellisering, één van de vormen die de monopolistische structuur van de Belgische economie aannam, kwam echter in tegenspraak met de nagestreefde *daling* der economische variabelen, omdat kartels precies het *behoud* van een zeker prijspeil nastreefden.

Deflatoire contractie en uitzuivering van onrenderende delen enerzijds ; behoud van prijspeil en grote delen van het produktieapparaat en kredietexpansie anderzijds : was de overheidsactie niet bijzonder tegenstrijdig van karakter ? Dit is echter slechts schijnbaar zo. In feite ligt immers éénzelfde leidraad aan de basis van de staatsactie : het instandhouden van de dynamiek van de kapitaalsaccumulatie, die in België specifieke vormen aannam. De vrijwaring van een sterk monopolistische *interne* produktie-structuur enerzijds en van de hoofdzakelijk *externe* realisatie (door de configuratie goudstandaard — vrijhandel — deflatie) anderzijds, moesten bijgevolg zo goed of zo kwaad mogelijk verzoend worden. In 1935 kwam die poging in een impasse terecht, zoals we later zullen zien.

Eerst moeten we immers de aandacht vestigen op een laatste aspect van de groei van de Staat. Als de Staat optrad om bedreigde sectoren van de economie te ondersteunen, bleef dit niet beperkt tot éénmalige, punctuele acties, waarna de Staat zich weer terugtrok in zijn orthodoxe burcht, ver van de privé-sector. Integendeel groeide deze functie op pragmatische wijze uit tot een permanente en bredere rol : die van bewaarder en garant van het goede verloop der economische mechanismen. Dit uitte zich in een belangrijke groei van het staatsapparaat, door de oprichting van talrijke parastatale instellingen en door de afkondiging van verscheidene zeer belangrijke reglementaire bepalingen (44). Opnieuw is deze tendens niet te begrijpen zonder verwijzing naar de grondige structurele mutaties van het Belgisch kapitalisme. De schaalvergroting die plaatsgegrepen had in de Belgische economie, had tot gevolg dat eventuele schokken, ver-

(43) G. VANTHEMSCHE, De Belgische overheid en de kartels tijdens het interbellum, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1983, nr. 4, pp. 851-894.

(44) Een opmerkelijke analyse van deze evolutie in R.J. LEMOINE, L'évolution économique et les organismes publics de crédit en Belgique, in *Revue économique internationale*, februari-april 1937.

oorzaakt door de volledige « vrije » loop van het economisch leven, veel gevaarlijker waren dan in de periode van een concurrentiële, verspreide structuur. Hierin ligt de fundering van de opeenvolgende wetgevingen die op enkele jaren tijd alle sectoren van het financiële leven reglementeerden. Na jarenlang te hebben aangesleept, werd in 1934-1935 de wetgeving op de beuzen aangepast en vervolledigd (45). De levensverzekeringsmaatschappijen kregen een wettelijke controle opgelegd in 1930. Het legaal statuut der spaarkassen kwam er in 1934, in het kader van de algemene kredietcrisis die toen heerste (in dit geval merkt men overigens goed de band tussen « tijdelijke » financiële overheidshulp en blijvende controle) (46). De beweging culmineerde in 1935 met de instelling van de bankcontrole en de oprichting van de Bankcommissie, waarbij de grote banken zichzelf een « code van goed gedrag » oplegden (47).

De publieke kredietsector groeide niet alleen omwille van deze noodzakelijk geworden beveiligingsfunctie. Tal van overheidsinstellingen met een duidelijke *suppletieve* taak zagen toen ook het licht (48). De privébanken, sterk gericht op de ondersteuning van de traditionele zware nijverheid, hadden vele leemtes gelaten in de globale kredietverlening. Middenstanders, landbouwers, kleine bedrijfsleiders, enz. kwamen zodoende veel minder aan hun trekken. Om de gevaarlijke en disruptieve effecten te vermijden, die de verwaarlozing van deze nochtans functionele sociale groepen met zich zou brengen, ontwikkelde de overheid een hele reeks instellingen die deze lacunes in de kredietverlening trachtten op te vullen (Fonds temporaire de crédit aux classes moyennes in 1934, Caisse Nationale de Crédit aux Classes moyennes in 1937, Nationaal Instituut voor Landbouwkrediet in 1937, enz.) (49). Op dezelfde wijze had de evolutie van het economisch proces nieuwe noden doen rijzen in de kredietverleningsmechanismen, die werden opgevuld door de oprichting van een nieuw

(45) G. KURGAN-VAN HENTENRYK, Le statut juridique des banques et agents de change en Belgique avant les réformes de 1934-1935, in *Revue de la Banque*, september 1980, cahiers 8-9, pp. 26-29 en de daarin geciteerde bibliografie.

(46) G. VANTHEMSCHE, De Belgische spaarbanken tijdens het interbellum, in *De Belgische Spaarbanken. Geschiedenis, Recht, Economische Functie en Instellingen*, Tielt, Lannoo, 1986, p. 183 e.v.

(47) G. VANTHEMSCHE, L'élaboration de l'AR sur le contrôle bancaire, *art. cit.*

(48) Net zoals in de XIX^{de} eeuw de Staat voor de eerste maal een ondersteunende rol speelde, door de redding van essentiële sleutelementen van het economisch bestel (zie hoger), ontwikkelde de Staat na 1848 ook een eerste aanzet tot een suppletieve rol in het kredietstelsel, door de oprichting van instellingen als het Gemeentekrediet en de Algemene Spaar- en Lijfrentekas, die de eerste grote lacunes die toen aan het licht kwamen, moesten opvullen.

(49) Zie A.P. TIMMERMANS, *Le secteur public du crédit*, Kortrijk, 1943, 486 p. en IDEM, *Le crédit professionnel*, Bruxelles, 1938, 435 p., alsook R. MIRY, Beschouwingen over middenstandskrediet, in *Bull. BNB*, 10 april 1938, XIII-1, nr. 7, pp. 281-288.

en aangepast overheidsorganisme, het Herdisconterings- en Waarborg-instituut (1935) (50).

Belangrijk is hier het feit dat de crisis optrad als revelator of katalysator van een probleem dat reeds latent aanwezig was sinds het monopolistisch karakter van de economie was toegenomen. Men dacht reeds lange tijd aan een speciale overheidsinstelling voor kredietverlening en -mobilisatie (oprichting Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid in 1919, Caisse Centrale du Petit Crédit Professionnel in 1929), alsook aan speciale veiligheidsreglementeringen voor beurs- en financiewezen. De crisis heeft de noodzaak van die structurele aanpassingen en van een nauwere integratie van de overheid in de economie slechts in alle klaarheid onderstreept. In de jaren 1930 groeide dus de suppletieve, beveiligende en ondersteunende rol van de Staat op aanzienlijke wijze; zo werden de *externe* kaders vastgelegd waarbinnen een efficiëntere en minder gevaarlijke werking van het monopolistische kapitalisme mogelijk werd.

1935 : een wending in de economische functie van de Staat ?

We hebben reeds gewezen op de fundamentele dualiteit in de economische activiteit van de Staat, dualiteit die haar wortels heeft in de specifieke structuur van het Belgisch kapitalisme. In 1934-1935 bereikte de contradictie tussen de deflatiepolitiek en de monopolistische structuur van onze economie een hoogtepunt. In het begin scheen de gevolgde weg vruchten af te werpen. De Belgische handelsbalans was grosso modo in evenwicht en België's procentuele aandeel in de wereldhandel ging er niet op achteruit. In 1933 was de gewone begroting in evenwicht geraakt. Maar de inkrumping van het *absolute* volume van de export bleef natuurlijk enorme problemen scheppen. De begroting 1934 vertoonde opnieuw een deficit. De strijd voor de inschakeling van België in de wereldeconomie werd ten zeerste bemoeilijkt door het feit dat belangrijke economische grootmachten zoals Groot-Brittannië en het Sterlingblok, de VS en Japan de strijd voor de afzetmarkten voerden d.m.v. monetaire manipulaties; België daarentegen bleef in de goudstandaard dé reddende plank zien, waaraan de drenkeling *moest* vasthouden om erger te vermijden. Tegen de monetaire wapens van de belangrijkste concurrenten moest België dus blijven vechten met steeds hernieuwde deflatoire druk. Nog medio 1934 verklaarde de centrale patroonsorganisatie CCI haar trouw aan goudstandaard en deflatie: « La baisse progressive des prix (...) ne suffi(t) plus aujourd'hui pour maintenir la capacité de concurrence de l'industrie

(50) Zie A.P. TIMMERMANS, *Le secteur public...*, p. 246 e.v.

belge. (...) Il faut maintenant *un acte de déflation massif (...) avec la plus grande rapidité* » (51). De directeur-generaal van het CCI, G.L. Gérard, gaf een duidelijke omschrijving van de te volgen politiek : « L'assemblée [plénière du Comité du CCI] a été unanime à marquer son désir de voir sauvegarder contre toute atteinte l'intégrité du FB, au prix des mesures nécessaires et qui doivent comprendre essentiellement une compression sévère de tout les éléments du coût de production, destinée à la fois à réduire les dépenses de l'Etat et a maintenir la capacité de concurrence de l'industrie belge au dehors » (52). In november 1934 werd de regering-Theunis gevormd met een dergelijk ultra-deflationistisch programma.

De hardnekkige voortzetting van de deflatie had echter steeds meer negatieve gevolgen voor de economische structuur. De wijze waarop die deflatie leidde tot onhoudbare ontwrichtingen werd reeds goed geanalyseerd in andere werken (53) ; we hoeven daar dus niet verder op in te gaan. Het volstaat eraan te herinneren dat (door een geheel van factoren die we evenmin hier in detail kunnen beschrijven (54)) goudstandaard en deflatie begin 1935 in een onhoudbare impasse waren geraakt : hun behoud zou een kredietcontractie vereist hebben waartegen de banken hoegenaamd niet opgewassen waren. Men moest in maart 1935 kiezen tussen afzien van de goudstandaard of sluiting der banken. Men kon het hart van de Belgische economie niet stilleggen en men koos voor de eerste oplossing. De devaluatie van maart 1935 werd aan de leidende politieke en economische kringen tegen hun zin opgedrongen.

De devaluatie van 1935 wordt traditioneel aanzien als een keerpunt in het Belgisch interbellum. Uit conjunctureel oogpunt is dit zeker het geval. De betere inschakeling van België in de wereldeconomie en de tijdelijke verlichting van de deflatoire druk zorgden voor een heropleving van de Belgische economie. Men noteerde een belangrijk activiteitsherstel en een aanzienlijke opslorping van de werkloosheid. Ook uit een ander oogpunt liet de devaluatie schijnbaar een nieuw geluid horen. Het was, zo men zegt, de eerste economische ingreep die op « wetenschappelijke » wijze werd voorbereid en uitgevoerd. Dit is zeker correct voor het denkwerk dat op technisch-wetenschappelijke wijze werd uitgevoerd in de

(51) Confidentiële nota CCI aan de regering, 4 juni 1934 (CCI cursiveerde) (ARA, Papieren Jaspar, nr. 134).

(52) G.L. Gérard aan minister van Financiën Sap, 27 juni 1934 (Papieren Helbig de Balzac).

(53) H.H.A. VAN DER VALK, *Economische politiek... op. cit.*, passim en L.H. DUPRIEZ, *Les réformes monétaires en Belgique*, Bruxelles, 1978, pp. 85-106.

(54) Cf de reeds geciteerde werken van V. JANSSENS en H. VAN DER WEE.

kringen van de Leuvense economen rond L.H. Dupriez (55). In dit opzicht kan men zeker zeggen dat « cette dévaluation s'inspirait moins de préoccupations opportunistes et fragmentaires que d'une conception d'ensemble » (56). Dit is echter veel minder waar voor de wijze waarop deze ingreep werd geïntegreerd in het concrete politieke gebeuren. We zagen immers dat de devaluatie uiteindelijk willens nillens werd uitgevoerd omdat er geen andere uitweg meer open was. Men moest devalueren om banktechnische redenen en niet omwille van enige weloverwogen, macro-economische « conception d'ensemble ». De vraag die dus moet gesteld worden is de volgende : heeft de devaluatie van 1935 een periode ingeluid waarin de relatie tussen Staat en economie in een nieuw stadium terecht kwam ?

Zelfs als ze niet expliciet op die wijze wordt geformuleerd, wordt ook op die vraag in de meeste gevallen positief geantwoord. Laten de historici zich niet verblinden door externe, contingente politieke elementen zoals de toetreding van de socialistische partij tot de regering of door de wijze waarop de regering zichzelf aan de publieke opinie voorstelde : een jonge, dynamische ploeg die voor de « economische hernieuwing » ging zorgen (« le gouvernement de rénovation économique » van Van Zeeland) (57) ? Als men de zaken nader analyseert, komt m.i. een ander beeld naar voren.

Op het gebied van de openbare financiën worden de jaren 1935-1937 gekenmerkt door evenwichtige gewone begrotingen. De conjuncturele verbetering, ontstaan door de geslaagde devaluatie, uitte zich o.a. ook in een ontspanning van de begrotingstoestand. Dit « automatische » effect had verschillende gevolgen : de algemene deflatoire druk kon worden verlicht, fiscale ontlastingen konden worden toegestaan (de Nationale Crisisbelasting werd afgeschaft in 1937), zekere sociale uitgaven konden opnieuw worden gefinancierd. Dit alles gebeurde echter strikt *binnen* het kader van het bereikte begrotingsevenwicht. Toen de wereldrecessie van 1937-1938 echter nieuwe deficits in de begroting veroorzaakte, grepen de conservatieve leidende kringen onmiddellijk terug naar het vertrouwde deflatiemechanisme van vóór 1935. De liberale minister van Financiën

(55) Zie L.H. DUPRIEZ, *Les réformes... op. cit.* en Ch. ROGER, L'influence de L.H. Dupriez sur la politique économique, in *Problèmes économiques contemporains. 45 années d'expérience par L.H. Dupriez et ses collaborateurs. Textes réunies par P. LÖWENTHAL*, Louvain, IRES, 1972, pp. 613-619.

(56) Ch. ROGER, *art. cit.*, pp. 613-614.

(57) De conservatieve katholiek-liberale coalities werden vervangen door de nationale unie-formule (katholiek-liberaal-socialistisch), die praktisch onafgebroken de jaren 1935-1939 beheerste. D. SPAEY, Les politiques économiques en Belgique de 1934 à 1938, in *Contradictions*, 1980, nrs. 23-24, p. 203 identificeert bv. de wijzigingen in economische politiek met het nieuwe coalitietype.

M.L. Gérard wou in 1938 hierin zó ver gaan dat hij, onder progressistische druk, werd vervangen door de katholiek A.E. Janssen, die echter fundamenteel dezelfde gedachten aanhing. Enkele dagen vóór zijn aanstelling als vervanger van M.L. Gérard maakte hij nog, voor het congres van het Blok der Katholieken van 28 november 1938, de regelrechte apologie van de budgettaire orthodoxie. Hij voegde er volgende betekenisvolle woorden aan toe: « Que de fois n'avons nous pas entendu parler de rénovation économique, de modifications des méthodes et de toute l'organisation de la vie économique et financière du pays; certains emballés prétendaient que la Belgique aussi devait avoir son « New Deal » comme les Etats-Unis d'Amérique (...). Ma conclusion formelle est que les méthodes américaines ne sont pas réalisables chez nous » (58). Waarin ligt dan de zgn. nieuwigheid in de relatie Staat-economie na 1935?

1. Schuilt ze in eventuele structuurhervormingen, die een nieuwe dimensie zouden geven aan de economische rol van de Staat? Twee grote wetgevingen werden ingevoerd na de devaluatie door de regering-Van Zeeland: de bankcontrole en de oprichting van het Herdisconterings- en Waarborginstituut. We zagen echter reeds dat beide elementen in feite deel uitmaken van een algemene beweging die reeds vóór 1935 was gestart: de aanpassing van de staatsactie aan zekere leemtes opengelaten of veroorzaakt door het monopolistisch kapitalisme. De inschakeling van welbepaalde overheidsapparaten moesten een efficiëntere en minder gevaarlijke werking van het economisch gebeuren garanderen. Aanzetten tot beide post-devaluationistische wetgevingen bestonden reeds vóór 1935. Hoogstens werden die wetgevingen *vergemakkelijkt* door het gunstige conjuncturele psychologische en organisatorische klimaat. Maar het *type* van overheidsactie is hier niet fundamenteel verschillend van de talrijke stappen die de Staat reeds vóór 1935 gezet had.

Onder impuls van Hendrik De Man, minister van Financiën, kwamen in 1937 echter andere belangrijke « structuurhervormingen » tot stand: een reeks Koninklijke Besluiten getroffen tengevolge van de kaderwet van 10 juni 1937, die betrekking had op de reorganisatie van de publieke kredietsector (59). Deze belangrijke wetgevende activiteit kreeg totnogtoe weinig aandacht vanwege de historici; alleen H. Van der Wee gaat hierop in, in zijn boek over de Nationale Bank. De juiste draagwijdte van deze hervormingen kan dus niet goed afgebakend worden. Eén aspect van die wetgevende activiteit had tot doel de (wild)groei van de talrijke openbare

(58) M.L. Gérard bedankte hem toen voor zijn steun aan zijn « politique de prudence et de modération » (ARA, Papieren M.L. Gérard, nr. 92).

(59) Teksten en inleiding in o.a. F. BAUDHUIN, *Code économique et financier*, Bruxelles, Bruylant, 1942, p. 657 e.v.

kredietinstellingen te rationaliseren en te coördineren (oprichting van een « Conseil de Coordination des Institutions de Crédit aux Classes Moyennes », van een « Service du Crédit public », van een « Conseil des Institutions de Crédit ») (60). In zich betekende dit dus geen fundamentele wijziging van het *type* van overheidsactie. Andere aspecten van de hervorming lijken fundamenteeler te zijn. Het publieke karakter van instellingen als de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK) en de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid (NMKN) werd versterkt en een scherpere scheiding met de privé-sector werd doorgevoerd (61); ook de Nationale Bank werd in die zin hervormd. Bovendien verkreeg de NBB grotere economische actiemogelijkheden door de invoering van de « open market policy » (62). Men staat hier dus voor een duidelijke tendens tot *autonomisering* van het overheidsapparaat; de Staat verkreeg zelfs grotere mogelijkheden om de conjunctuurcyclus te beïnvloeden. Enkele opmerkingen zijn hier echter op hun plaats. Eerst en vooral werd de « open market policy » slechts zeer weinig toegepast (63): de Staat ging toen nog niet over tot een actieve conjunctuurbeïnvloeding. Ten tweede werden De Mans hervormingen zeer achterdochtig onthaald door de leidende economische milieus en de conservatieve politici (hoewel de exacte natuur van die oppositie nog moet onderzocht worden). Die structuurhervormingen van 1937 zijn dus eerder atypisch te noemen, zoals de andere beleidsmethodes die De Man wou doorvoeren en pas hun volle « erkenning » of, beter gezegd, « toepassing » zouden kennen in de naoorlogse periode.

2. Dit brengt ons opnieuw tot de vraag die we reeds stelden: geraakte de relatie Staat - economie in een nieuw stadium na 1935? Ging de overheid een actieve rol spelen in de beïnvloeding van de economische cyclus door de globale vraag in de economie aan te wakkeren? Met deze vraag komen we precies terug op de resultaten van de actie van De Man in de regeringen vanaf 1935. De voor de hand liggende (en later klassiek geworden) methode is de uitvoering van grote openbare werken. Het spreekt vanzelf dat die politiek vóór 1935 geen echte kans had gekregen. De deflatoire prioriteit verhinderde de toepassing van deze relancepolitiek. Een echte « openbare werken-politiek » bestond praktisch niet vóór 1935 (64). H. De Man wou hierin echter verandering brengen en trachtte

(60) A.P. TIMMERMANS, *Le secteur public du crédit*, p. 367 e.v.

(61) « (...) l'influence prépondérante au sein du Conseil [de la SNCI], de la Banque Nationale, étalt passée aux représentants des grandes banques privées » vóór die hervorming, zo zegt A.P. TIMMERMANS, *op. cit.*, p. 290.

(62) H. VAN DER WEE, *La BNB*, p. 302 e.v. en 365 e.v.

(63) H. VAN DER WEE, *La BNB*, pp. 314-317.

(64) G. VAN POUCKE, *Openbare werken en conjunctuurpolitiek*, Antwerpen - Brussel, 1942, pp. 172-198.

een grootscheeps programma van openbare werken te lanceren, onder de hoede van de « Office de Redressement Economique » (OREC), een overheidsdienst die hij door de regering-Van Zeeland deed oprichten. Die poging om de economie aan te wakkeren liep echter totaal faliekant uit door een gebrek aan voorbereiding, maar vooral door een flagrante politieke onwil, die in 1938 zelfs leidde tot de stopzetting van het nauwelijks gestarte experiment, alsook van de dienst zelf (65). Dit gebeurde in de recessieperiode die, van « keynesiaans » oogpunt uit, precies de *aanwakkering* van de vraag zou vereist hebben.

De regeringen van « economische hernieuwing » na 1935 voelden evenmin veel voor een systematische inkomenspolitiek, die de economie zou aanzwengelen. Ondanks veelbelovende klanken in die zin in Van Zeelands eerste regeringsverklaring (66), werd weinig gedaan om de koopkracht van de bevolking op directe wijze aan te wakkeren. Bredere sociale vergoedingen werden slechts zeer karig toebedeeld. De regering weigerde bv. maandenlang de indexaanpassing van de overheidslonen toe te staan (67). Pas na de massale sociale bewegingen van juni 1936 gingen overheid en patronaat, samen met de vakbonden, *noodgedwongen* over tot een « geconcentreerde » stijging (in feite *aanpassing*) van lonen en wedden. Ook na 1935 streefde de Staat dus niet doelbewust een vraaggeleid herstel van de Belgische economie na.

Die verschillende vaststellingen leiden tot volgende conclusies. Tot 1940 behielden de toonaangevende grootindustrie en de politieke beleidstop dezelfde opvattingen over economische politiek: export van de traditionele Belgische nijverheidsprodukten (d.m.v. de klassieke configuratie stabiele munt — vrijhandelsruimten — interne, eenvoudige kostenbesparing) bleef de prioriteit behouden. Een eerste gevolg van die opvatting was dat de binnenlandse markt, die in vergelijking met de enorme buitenlandse afzet natuurlijk zeer gering was, praktisch totaal verwaarloosd werd. Die eenzijdige, traditionele oriëntatie op de uitvoer maakte dat de binnenlandse vraag niet werd ingecalculleerd als (ten minste een deel van de) motor voor de economische groei. Men zag alleen een « salaire - coût » en zelden of nooit een « salaire - pouvoir d'achat » (68). Dit verklaart waarom een zo drastische en langdurige interne deflatie-

(65) G. VANTHEMSCHE, De mislukking van een vernieuwde economische politiek vóór WO II: de OREC van 1935 tot 1938, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1982, nrs. 2-3, pp. 339-389.

(66) P. SCHOLLIERS, *Loonindexering...*, op. cit., p. 191.

(67) H. SCHOLLIERS, op. cit., pp. 192-193.

(68) G. COOMANS, *Perceptions...* op. cit., p. 207 e.v. en D. SPAEY, *Les politiques économiques dans l'entre-deux-guerres: impasses et alternatives*, UCL, Institut des Sciences économiques, Working Paper n° 8117 (1981), p. 9.

politiek kon worden voorgesteld en uitgevoerd. Dit verklaart ook waarom na 1935 geen stimulering van de interne koopkracht werd nagestreefd. Toch drong de betekenis van deze nieuwe weg naar de economische groei stilaan door bij sommigen (69). In een jaarrapport van een patronale organisatie uit de textielsector kon men in 1937 lezen: « Nous avons, depuis fin 1934, pour ainsi dire, *découvert* notre marché intérieur. » (70). Maar die opvatting bleef grotendeels marginaal en in hoofdzaak beperkt tot wetenschappelijke studies. De liberale econoom Maurice Ansiaux werkte vóór 1940 een theorie uit die de basis van de toekomstige economische ontwikkeling zag in een combinatie van kredietcontrole en « consumptiegeleide » groei: « (...) il convient de s'orienter vers une économie plus nettement consommatrice »; « L'organisation de la production nationale doit, dans cette hypothèse, se modifier en conséquence et pencher davantage vers la fabrication des biens de consommation désormais plus recherchés » (71). Maar die ideeën werden geen gemeengoed bij de leidende economische kringen (72) en werden ook niet vertolkt in een aangepaste staatsactie.

Dit hing overigens nauw samen met een laatste belangrijk kenmerk van de relatie Staat - economie in die periode. Een eenvoudige opvatting domineerde: de Staat moest actief optreden als garant van zekere *externe* voorwaarden (goudstandaard, vrijhandel, deflatie) en dan zou op een spontane, endogene wijze het herstel optreden en zou de economische bloei inzetten, *op fundamenteel dezelfde wijze als vroeger*. De motor van de economie zou automatisch weer opstarten: sleutelen aan de motor zelf was dus overbodig. Om een ander beeld te gebruiken: door het volgen van enkele eenvoudige precepten zou het gestrande schip van de Belgische economie vanzelf weer vlot geraken. Men vroeg zich echter nooit af of de wereld-economie structureel of geografisch haar bedding niet zou verlegd hebben. Dit is een belangrijk punt: het Belgisch financieelkapitaal dat de traditionele zware nijverheidssectoren controleerde en dat bovendien toonaangevend was in economische en politieke kringen, dacht in fundamenteel *statische* termen. Het immobilisme of traditionalisme van de Belgische gemengde banken (en later holdings) uitte zich in een gebrek aan inno-

(69) Ik vermeld slechts pro memorie het denken rond het socialistische Plan van de Arbeid, dat uiteraard ook van die premisse uitging, maar ondanks regeringsparticipatie het beleid vóór 1940 op dit vlak slechts in beperkte mate kon beïnvloeden.

(70) Rapport Comité Central Belge de la Laine, geciteerd in *Bull. BNB*, april 1939, p. 297.

(71) Resp. M. ANSIAUX, A la recherche d'un équilibre, in *Bull. BNB*, 25 juli 1935, p. 48 en IDEM, De la nécessité d'une consommation massive régulière, in *Bull. BNB*, 10 januari 1937, p. 4.

(72) G. COOMANS, *Perceptions...*, op. cit., p. 272.

verende investeringsstrategieën (73). Grosso modo had België in 1940 dezelfde industriële structuur als in 1929; de zware nijverheidssectoren, gericht op de produktie van half-afgewerkte goederen, bestemd voor de uitvoer, bleven de klemtoon behouden. Net zoals voor het probleem van de binnenlandse markt, werd men in sommige kringen bewust van het probleem van de « nieuwe industrieën ». Het belangrijk rapport van de « Commission d'Orientation Industrielle » (CORI, opgericht in de denkwereld van de reeds vermelde OREC), dat in 1936 door L.H. Dupriez werd opgesteld, legde de nadruk op de noodzaak de economische activiteit te vernieuwen en te heroriënteren (74). Maar de studies die in het Bulletin van de Nationale Bank verschenen over de verwezenlijkingen op dit gebied, laten geen twijfel bestaan over de geringe omvang van die beweging (75). Vermits de leidende economische kringen de Belgische industriële structuur niet fundamenteel onaangepast of voorbijgestreefd achtten, werden van de Staat ook geen initiatieven verwacht op dit gebied.

Deze feiten zijn uiteraard van groot belang om de na-oorlogse ontwikkeling van het Belgisch kapitalisme te begrijpen. Dankzij de optimale monetair-financiële reconversie van 1944 en dankzij de spectaculaire heropbloei van de internationale economische betrekkingen beleefden de traditionele exportsectoren een tweede jeugd. Dit had zijn weerslag op de gevoerde economische politiek, die in de jaren na de oorlog traditionalistisch bleef (76). Pas met de gewaarwording van de relatieve achterstand en veroudering van de Belgische economische structuur in de loop van de vijftiger jaren, ging de relatie Staat-economie een kwalitatief ander stadium betreden. De keynesiaanse overheidsactie en de ingreep in de investeringsmechanismen zelf, zetten zich definitief in (economische planning, leiding van de geografische investeringsrepartitie, financiële tussenkomst bij de investeringsdaad, enz.). Tekenend is dat één der grote promotoren van dit nieuwe type van staatsactie in de vijftiger jaren, Gaston Eyskens, reeds vóór de oorlog een pleidooi hield voor de « economische heraanpassing »: « Het is de taak van de overheid deze [particuliere] initiatieven te helpen, een gunstig klimaat voor hun ontluiking en ontwikkeling in het leven te roepen en te zorgen voor de nodige stimu-

(73) Zie A. MOMMEN, *De teloorgang van de Belgische bourgeoisie*, Leuven, Kritak, 1982, pp. 83-85 en 95 e.v. Toch merkt men vóór de oorlog diversificatiepogingen op vanwege de Société Générale, bv. in de electriciteitssector.

(74) Rapport préliminaire général sur la réorientation économique, in *Revue du Travail*, september 1936, pp. 932-985.

(75) *Bull. BNB*, 25 januari 1934, pp. 37-44; 10 augustus 1934, pp. 63-65; H. VAN CRIEKINGE, *Nouvelles industries. Réalisations et possibilités*, in *Bull. BNB*, augustus 1939, pp. 111-124.

(76) Zie E. WITTE en A. MEYNEN, *Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 15, 1982, pp. 231-232.

lering of beschermende maatregelen. Er moet hierbij gewerkt worden met de nodige cohesie en uitgaande van leidende beginselen, in functie van het algemeen belang, die dan ook met de gepaste middelen moeten kunnen worden opgelegd » (77). Buiten een K.B. van 28 november 1939 « houdende de organisatie van de hulp aan nieuwe nijverheden », deed de overheid tijdens het interbellum niets op dit gebied (78). De woorden van Eyskens vormen dus een uitstekend overzicht van wat de Belgische Staat vóór 1940 *niet* deed : de ingreep van de Staat in het productieproces zelf, nodig om de dynamiek van de kapitaalsaccumulatie op gang te houden, dateert pas van na de Tweede Wereldoorlog (79).

Conclusie.

Net als in de XIXe eeuw, was de Staat in het begin van de jaren 1930 nooit afwezig van het economisch toneel. Er bestonden nooit twee afzonderlijk werkende sferen « overheid » en « privé-economie ». Door een welbepaalde actie op monetair, commercieel en budgettair gebied, zorgde de Staat integendeel voor de instandhouding van de kapitaalsaccumulatie. De configuratie goudstandaard — vrijhandel — interne deflatie was daar een concrete uitdrukking van. Dit beleid bleek uiteindelijk onhoudbaar en zelfs destructief te zijn. Waarom hielden de bewindvoerders hieraan zo lang vast ? Door een « onbegrijpelijke verblinding », of door een gebrek aan « correcte economisch-wetenschappelijke inzichten », zoals soms gezegd wordt (80) ? We trachtten eerder te wijzen op het *sociologisch gewicht* van de traditionele sectoren van de Belgische uitvoernijverheid op de ganse maatschappij, zowel op economisch, politiek als ideologisch gebied. Vasthouden aan de goudstandaard — en dus aan de deflatiepolitiek — was voor hen de enige manier om hun interne dynamiek te behouden : de penetratie op buitenlandse, stabiele markten die niet zou

(77) Verslag over de begroting 1939 van het ministerie van Economische Zaken in *Parlementaire Documenten Kamer*, B. Z. 1939, nr. 129 ; ook in G. EYSKENS, *Economische theorie...*, op. cit., p. 230.

(78) Genomen in de sfeer van oorlog en mobilisatie, werd dit KB ook niet toegepast. « L'arrêté relatif aux industries nouvelles a été accueilli plus que froidement (...). En conséquence, ces dispositions ne reçurent aucune application, elles demeuraient lettre morte ». F. BAUDHUIN, *Code économique et financier*, pp. 650-651.

(79) Twee recente artikels tonen aan dat de ingreep van de Staat in de productiesfeer zelf één der grote karakteristieken is van de huidige crisis : J.F. ESCARMELLE, *Capitaux publics et restructuration industrielle*, en IDEM, *Capitaux publics et régulation étatique en période de crise*, in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 3 et 10 mai 1985, n° 1078 et 1079.

(80) Bv. R. VANDEPUTTE, *België's economische ontwikkeling van 1930 tot 1940*, in *Liber Amicorum A.E. De Schrijver*, Gent, 1968, pp. 725-738. G. COOMANS, *Perceptions...*, p. 412 geeft terecht ook kritiek op zulke verklaringen.

bedreigd zijn door chaotische monetaire manipulaties. Door te wijzen op de *interne structuur* van dit grootkapitaal konden we overigens aanduiden op welke limieten de gevoerde deflatiepolitiek moest stoten: de monopolistische structuur van de belangrijkste sectoren kon een ver doorgedreven « concurrentiële regulatie (81) (algemene uitzuivering, prijzen- en kredietcontractie) niet doorstaan. Dit monopolistisch karakter van de economische structuur verklaarde overigens *een eerste fase van de groei van de etatistische aanwezigheid*. De Staat moest falende maar essentiële delen van de economische infrastructuur ondersteunen en moest zorgen voor de instelling van externe kaders, min of meer strikte « veiligheidsvoorschriften », die ernstige ongelukken moesten vermijden. Zonder de groei van de financiële wetgevingen en van de openbare kredietsector, zou het monopolistisch kapitalisme niet leefbaar zijn. Het sociologisch gewicht van de grote traditionele uitvoersectoren liet ons tenslotte ook toe te verklaren waarom België voor 1940 niet in een tweede fase van de etatistische aanwezigheid is terechtgeraakt. Door hun gerichtheid op de uitvoer verwaarloosden die sectoren en de overheid de binnenlandse markt en koopkracht en gingen dus voorbij aan de betekenis van de massaconsumptie; evenmin dachten ze aan een fundamentele heroriëntatie van de investeringen in de « nieuwe industrieën » die, precies gekoppeld aan de eerste factor, de basis legden voor de explosieve groei van de na-oorlogse economie. Die tweede fase van de statistische aanwezigheid (stimulering van de interne vraag door geleide loonpolitiek en door een « keynesiaanse » politiek, ingreep in het produktieproces zelf door leiding en medefinanciering van de investeringsstromen, conjunctuurbeheersing) werd daardoor niet geïntegreerd in de Belgische samenleving van vóór 1940 (82).

(81) R. BOYER, *La crise actuelle: une mise en perspective historique*, in *Critiques de l'Economie Politique*, avril-septembre 1979, pp. 5-112, hier p. 11 e.v. Om de toepasbaarheid van de concepten « concurrentiële » en « monopolistische regulatie » te meten zijn uiteraard veel diepgaander studies nodig. Wellicht zal I. CASSIERS' doctoraat, aangekondigd in haar artikel: *L'entre-deux-guerres*, art. cit., in *Contradictions*, 1980, p. 181 hier voor meer klaarheid zorgen.

(82) Net vóór het inzien van de laatste drukproeven, namen we kennis van het belangrijke recente werk van R.L. HOGG, *Structural rigidities and policy inertia in inter-war Belgium*, Brussel, dec. 1986, 203 p. (Verhandelingen van de Kon. Akad., Kl. der Lett., n° 118). We konden dit materiaal dus niet meer verwerken in de tekst. Wel komt Hoggs gedetailleerde analyse van structuur en oriëntatie van nijverheid en financieelwezen goed overeen met de stellingen die hierboven werden naar voor gebracht.

Summary : The economic action of the Belgian State during the crisis of the 1930s.

Organized big business and the government basically upheld the same opinions concerning this action : Belgium being a small open, exporting economy, it could only survive by maintaining stable monetary parities (radically excluding any devaluation of the Belgian franc, till 1935), by defending free trade (even if the Belgian authorities themselves were obliged to take some, albeit moderate, protectionist steps), by pursuing internal deflation and balanced budgets.

Nevertheless, these traditional methods were only one aspect of the state's economic activity during this period. Due to the severity of the crisis, major parts of the economic structure were on the verge of collapse. Consequently, the state was dragged in a whole new series of interventions : financial aid systems, credit enlargements, stimulation of cartellization, enactment of new legal regulations, organisation of suppletive economic functions, etc. All these measures can be characterized as an « external » framework, intended to secure a safe working of the capitalist system. A second stage in state interventionism, directly influencing the internal mechanisms and modalities of investment, production and consumption, was not reached in Belgium before World War II.

